

عنوان اثر: فلسفه و جامعه‌شناسی
مؤلف / مترجم: امیل دورکیم / فرحناز خمسه‌ای
ناشر / سال نشر: مرکز ایرانی مطالعه فرهنگ‌ها / ۱۳۶۰

معرفی، نقد و بررسی

کتاب، فلسفه و جامعه‌شناسی یکی از کارهای برجسته امیل دورکیم است که در سال ۱۳۶۰ فرحناز خمسه‌ای ترجمه کرد که مرکز ایرانی مطالعه فرهنگ‌ها، آن را در قطعی رقعی منتشر کرد. این اثر، شامل: چهار فصل متشکل از سه مقاله از دورکیم است. یکی مقاله سال ۱۸۹۸ او، با نام «تصورات فردی و تصورات جمعی» (فصل اول)، دیگری گزارشی در سال ۱۹۰۶ به انجمن فرانسوی فلسفه با نام «تعیین پدیده اخلاقی» (فصل دوم) و گزارش ارائه شده به کنگره بین‌المللی فلسفه تشکیل شده در بولونی به سال ۱۹۱۱ درباره احکام واقعی و احکام ارزشی (فصل چهارم) (آرون، مراحل اساسی سیر اندیشه در جامعه‌شناسی، ۱۳۸۱: ۴۴۲) به همراه فصلی با نام پاسخ به خرده‌گیری‌ها (فصل چهارم) که بوگله به کتاب افزوده است. این کتاب سازمان فکری دورکیم را از حیث بینش فلسفی وی نسبت به انسان، جامعه، جامعه‌شناسی به عنوان علم مطالعه‌کننده انسان اجتماعی و جامعه نوین عرضه می‌دارد.

بررسی شکلی

این کتاب در متن اصلی به خاطر ویژگی‌های ذاتی مباحث فلسفی یا شبه‌فلسفی و ماهیت کاملاً نظری و پیچیده آن، مطمئناً قدری دشوار می‌نماید

که البته برای اهل فن قابل درک و هضم است. لیکن در ترجمه فارسی فلسفه و جامعه‌شناسی، متأسفانه، در اکثر قریب به اتفاق، عبارت‌ها از حیث روانی و رسایی دچار ضعف جدی است و شیوه انتخاب شده برای نگارش متن ترجمه غیرمعمول و به شدت نامأنوس است.

برای مثال نگاه کنید به:

- صفحه یک، سطر اول: «ما در اینجا به گردآوری و انتشار جداگانه چند بررسی از امیل دورکیم و ...»

- صفحه هفت، سطر ۹: «او می‌توانست بیافزاید آن کسی که مستقیماً هنوز جای پای او برنامه‌اش را دنبال می‌کند ...»

- صفحه ۱، سطر سوم: «پژوهش درباره این که آیا مثلاً قانونی که در مورد یک نظام بوده‌ها صادق است در جایی دیگر نیز با دگرگونی‌های بایسته به‌راست می‌آید ...»
صفحه ۴۵، سطرهای ۱۲ تا آخر متن.

شیوه نگارش کتاب که مربوط به حدود ۲۵ سال قبل است، ترکیب نامأنوسی از گفتار و واژه‌های فارسی و غیر فارسی (عربی یا لاتین) را توأم با پاره‌ای از اشکالات مرتبط با ویراستاری، حروف‌نگاری و نقطه‌گذاری به بار آورده است.

صفحه یادداشت مرکز ایرانی مطالعه فرهنگ‌ها، سطر پنجم: «problematics فلسفه»؛ صفحه دو، سطر اول: «راستاها»؛ سطر سوم: «ویژیسته»؛ سطر دهم: «هم‌نهادهای گستاخانه خویش»؛ پاراگراف دوم: سطر اول: «فروتن‌تر»؛ صفحه چهار، سطر پنجم: «تبیین ثنوتی»؛ پاراگراف دوم، سطر دوم: «دبستان» به جای «مکتب»؛ صفحه پنج، سطر دهم: «گره» به جای «قواعد»؛ صفحه شش، سطر آخر: «اندیشه چیره و الگو» به جای «پارادایم»؛ صفحه ده، سطر آخر: «روح‌گروی»؛ صفحه ۴۵، سطر سیزدهم و شانزدهم: «فرودین» و «مکشوف»؛ صفحه ۴۷، سطر چهارم: «بررسید» به جای «بررسی کرد»؛ صفحه ۸۷، زیرنویس، سطر سوم: «مربوط می‌شود به چند تست اخذ شده از مباحثات ۲۷ مارس»؛ صفحه ۱۰۹، سطر دوم: «پیش‌نهادام» به جای «طرح یا مطرح کرده‌ام»؛ سطر هفتم: «وارونه».

- استفاده از «کاما» و حرف عطف «و»؛ «:» و حرف عطف «و» یا استفاده از نقطه و حرف عطف «و» به طور همزمان: صفحه یک، سطر نهم؛ سطر دوازدهم؛ صفحه دو، سطر هشتم؛ صفحه ۴۵، سطر سیزدهم؛ صفحه ۶۷، پاراگراف آخر، سطر چهارم و پنجم؛ سطر هفتم؛ صفحه ۸۹، سطر چهارم و دوازدهم؛ صفحه ۱۰۲، سطر هفتم؛ صفحه ۱۰۵، پاراگراف آخر، سطر هفتم؛ - عدم استفاده از کاما در جای لازم: صفحه سه، پاراگراف آخر، سطر هفتم، بعد از کلمه «دانش»؛ صفحه شش، سطر هیجدهم، بعد از کلمه «روی می‌دهد»؛ صفحه هفت، سطر هشتم، بعد از کلمه «محتوای کل».

- اشتباه چاپی: صفحه چهار، سطر هفتم، «غالباً» به جای غالباً؛ سطر دهم، «هم» به جای «هم»؛ صفحه هفت، سطر شانزدهم، «ر» به جای «در»؛ صفحه ۱۰۳، پاراگراف دوم، سطر دهم، «از بکاهد» به جای «از آن بکاهد».

به طور کل، وضعیت ظاهری کتاب که در سال ۱۳۶۰ مرکز ایرانی مطالعه فرهنگ‌ها منتشر کرده است، نامطلوب و نامناسب است که به قرار اطلاع، هرگز تا سال‌های بعد بهبود نیافته و تجدید چاپ شایسته‌ای از آن به عمل نیامده است.

بررسی محتوایی

در متن اصلی، نویسنده اثر، دورکیم و س. بوگله اصطلاحات تخصصی را درست و بجا به کار برده‌اند، شاید همه هدف و تلاش آنها روشن کردن معنا و مفهوم درست اصطلاحات تخصصی است. از قبیل: «داوری واقعی و ارزشی»، «مفهوم و معنای تصور و آگاهی فردی و جمعی»؛ «اخلاق و تعیین واقعیت اخلاقی و ابعاد اجتماعی آن»؛ «اینکه دورکیم بینشی ماتریالیستی، ارگانوسیستی و پوزیتیویستی به معنای افراطی ندارد» و «در حقیقت هر کدام از اصطلاحات یاد شده نزد او چه معنا و حوزه‌ای را شامل می‌شود».

در مجموع، علی‌رغم تلاش مترجم برای ارائه معادل‌هایی نو و عمدتاً برگرفته از زبان فارسی اصیل، کار ترجمه و معادل‌گذاری کیفیت و یکدستی لازم را ندارد. در مواردی، از برخی معادل‌های نسبتاً درست و احیاناً رایج

استفاده شده است، مانند: آگاهی در برابر *cinscience* (صفحه ۳)، ولی اغلب معادل‌های استفاده شده نامأنوس و نامتداول هستند. اگرچه، ممکن است آنها را نادرست نپنداریم، لیکن به اندازه کافی رسا نیستند و در بیشتر موارد، در متن عبارات به خوبی جا نمی‌افتند. مانند: صفحه دو، سطر اول: راستاها در برابر *orientations*: صفحه سه، سطر یازدهم: بوده‌ها در برابر *faits*: صفحه چهار، پاراگراف سوم، سطر دوم؛ ارگانیزم‌گرایی در برابر *organicisme* و سودگرایی در برابر *utilitarisme*، صفحه شش، سطر اول: ماده‌گروی؛ صفحه هفت، سطر دوازدهم: یکتانگری در برابر *monisme*، صفحه ۱، سطر پنجم: دگرگونی‌های بایسته در برابر *mutatis mutandis*: صفحه ۴۷: تیتیر فصل، برنهادها در برابر *Theses* و ... .

همان‌طور که از عنوان کتاب مشهود است، ماهیت بحث‌های صورت گرفته به شدت نظری و حد مشترک میان موضوعات فلسفی و جامعه‌شناختی را شامل می‌شود و در نتیجه از ابزارهایی مانند: جمع‌بندی نهایی، تمرین و آزمون، نمودار، جدول، آمار، مقایسه، تصویر، نقشه و ... در آن خبری نیست. همچنین در ابتدای هر مقاله یا گفتار و در انتهای آن مقدمه و نتیجه‌گیری یا پرسش و تمرینی دیده نمی‌شود.

مطالب اثر با سرفصل هیچ درس خاصی به طور کامل، مستقل و مستقیم انطباق ندارد. زیرا برای پوشش سرفصل درس خاصی یا برای کتاب درسی برای عناوین امروزی نوشته نشده است.

این کتاب، در درس «بررسی آثار صاحب‌نظران جامعه‌شناسی»، دوره کارشناسی یا «مبانی فلسفه ۱ و ۲» و منبع فرعی یا مرجع در درس «نظریه‌های جامعه‌شناسی (۱)» مبحث دورکیم و به همین سیاق، در دوره‌های بالاتر، البته به میزان بیشتر، برای کتاب مرجع و مکمل، برای شناخت بینش فلسفی - جامعه‌شناختی دورکیم مناسب است. در دروس «فلسفه علوم اجتماعی» «نظریه‌های جامعه‌شناسی» و «بینش‌های جامعه‌شناسی (۱)» و نظایر آنها در دوره کارشناسی ارشد.

از حیث مطرح بودن پرسش‌ها و پاسخ‌های اساسی که کتاب به آنها پرداخته است، علی‌رغم گذشت حدود یک قرن، همچنان مباحث کتاب را می‌توان با ارزش و قابل طرح دانست. به‌خصوص، در چارچوب روشن شدن عمق اندیشه دورکیم در مورد بعضی از موضوعات کلیدی.

در این کتاب بینش نوآورانه دورکیم در خصوص موارد زیر به خوبی عرضه شده است: «نسبت فرد و جامعه و به‌خصوص آگاهی، وجدان یا دریافت‌ها و تصورات فردی یا جمعی»؛ «مفهوم جامعه و جامعه‌شناسی»؛ «نگاه علمی - تجربی و در عین حال، غیرمادی، غیرارگانیسمی به معنای جسم‌انگاری یا پنداشتن جامعه به عنوان نوعی ارگانیسم بیولوژیک»؛ «روشن ساختن ماهیت پدیده‌های اجتماعی که علی‌رغم تصوری، روانی، غیرمادی بودن، واقعی هستند»؛ «اینکه موضوع مطالعه جامعه‌شناسی صور گوناگون ایده‌ها، باورها و در نتیجه آنها کردارهای جمعی است» و اینکه «چگونه اخلاق به عنوان مجموعه‌ای از ارزش‌ها، هنجارها یا شیوه‌های احساس اندیشه و عمل جمعی موضوع اصیل نوعی علم تجربی با نام جامعه‌شناسی قرار می‌گیرد»؛ «ماهیت اجتماعی اخلاق» و در عین حال، مشخص ساختن «مختصات فعل اخلاقی و نحوه پرداختن به آن در قلمرو علمی تازه»؛ «توجه به تفاوت‌ها و در عین حال، نسبت‌های میان داورهای واقعی و ارزشی» و «نسبت جامعه‌شناس به جامعه‌شناسی به عنوان علمی جدید با این دو گونه از داورها و در عین حال، نقش ارزش و واقعیت در کار جامعه‌شناس هم در مقام شناخت و هم در مقام برنامه‌ریزی و عمل» و پاره‌ای نکات دیگر. نظم منطقی و انسجام مطالب در هر فصل و کل اثر در حد مطلوب و مناسبی است.

به مقتضای مباحث و در چارچوب زمان خود، دورکیم به عنوان نویسنده و متفکری درجه اول و مرجع از منابع و مأخذ لازم استفاده کرده است. دورکیم نوعی بینش فلسفی واقع‌گرا، انتقادی، علمی، تجربی و پوزیتیویستی را در حد متعادل در کتاب ارائه می‌دهد. وی در صدد آن است تا واقعی بودن، قابل مطالعه و شایان توجه بودن نمودهای اجتماعی را در چارچوب علمی تازه به اثبات رساند.

در این کتاب، مانند سایر آثار دورکیم تبیین فردگرایانه، روان‌شناسی‌گرایانه، زیست‌شناختی، مادی‌گرایانه، غیرمستند، غیراجتماعی و غیرتجربی پدیده‌های اجتماعی مردود دانسته می‌شود. جامعه در عین تشکل پیدا کردن از افراد بی آنکه به منکوب ساختن و نفی فردیت آنها به طور کل بینجامد، از کلیت و جامعیتی منحصر به فرد با خواص ویژه برخوردار است. وی در پیروی از شارل رنویه معتقد به متفاوت بودن برتر و جامع‌تر بودن کل نسبت به اجزا است به طوری که جمع ساده یا جبری اجزا نمی‌تواند روشنگر خصوصیات کل به عنوان گونه‌ای تازه از واقعیت باشد. همچنین به پیروی از امیل بوتره معتقد به تمایز سطوح مختلف واقعیت در عین ارتباط میان آنهاست. هر سطحی از پدیده‌ای بالاتر از ترکیب پدیده‌های سطح پایین‌تر شکل می‌یابد. اما به وسیله اجزا متشکله خود قابل تبیین نیست (نگاه کنید به صفحه هفت، سطرهای آخر). سطوح چهارگانه واقعیت از نظر دورکیم عبارت‌اند از: پدیده‌های طبیعی، زیستی، روانی و اجتماعی. همچنین دورکیم بر آن است که انسان وقتی انسان است که متمدن باشد و تمدن جز با جامعه و در پرتو نظام تقسیم‌کار اجتماعی شکل نمی‌گیرد (نگاه کنید به: آرون، ریمون، مراحل اساسی سیر اندیشه در جامعه‌شناسی، باقر پرهام، تهران، انتشار علمی و فرهنگی، ۱۳۸۱؛ صفحه ۴۴۲). از کارکردها و پیامدهای غیرمستقیم رشد و تحول تقسیم‌کار اجتماعی، ایجاد تمدن و پیدایش جامعه‌ای متمدن‌تر و توسعه‌یافته‌تر است. این همه، البته با تحقق کارکرد اصلی رشد تقسیم‌کار اجتماعی، انسجام بیشتر و ارگانیک‌تر شدن جامعه فراهم می‌آید.

کتاب ابعاد مخرب ندارد و چنانچه رویکرد آکادمیک اثر، اعم از فلسفی و علمی و نتایج حاصل از آن در مقام شناخت پدیده‌ها و معضلات اجتماعی و مبارزه با ناپهنجاری‌ها برای رسیدن به جامعه‌ای سالم‌تر، پویاتر و منسجم‌تر در مد نظر قرار گیرد، می‌تواند موثر و مفید واقع شود.

کتاب ترجمه کامل است. به این معنا که اقتباس یا خلاصه‌ای از اثر اصلی صورت نگرفته است، اما، احتمالاً منابع و ارجاعات کتاب حذف شده است و به هیچ‌وجه ترجمه روان و رسا از کار در نیامده است.

از سوی مترجم، در مواردی چند، توضیحاتی معمولاً کوتاه به ضرورت در پانویس آمده است. اما از مقدمه، توضیح و نقد مطالب به شکل مفید و قابل

توجه خبری نیست و در خصوص معادل‌یابی و رعایت اصول ترجمه، علی‌رغم تلاش و زحمت مترجم محترم، کارچنان که باید جذاب و مفید از آب در نیامده است.

پیشنهادها

کتاب، فلسفه و جامعه‌شناسی یکی از کارهای برجسته امیل دورکیم است که سازمان فکری وی را از حیث بینش فلسفی وی نسبت به انسان، جامعه، جامعه‌شناسی به عنوان علم مطالعه‌کننده انسان اجتماعی و جامعه نوین عرضه می‌دارد. اما این اثر مهم به علت ترجمه نامطلوب از سال ۱۳۶۰ تجدید چاپ نشده و از سوی خوانندگان فارسی زبان اعتنا نشده است. لذا پیشنهاد می‌شود:

کتاب را مجدداً مترجمی زبردست و مسلط به زبان فرانسه فارسی و مانند آثار دورکیم باقر پرهام، عبدالحسین نیک‌گهر و ... در شکلی تازه و نوین ترجمه و تجدید چاپ شود. همراه با فهرست منابع و اعلام، واژه‌نامه تخصصی و احیاناً با مقدمه‌ای از یک صاحب‌نظر که نسبت به آرای موجود در کتاب و سایر آثار دورکیم دیدگاه‌های کلی او را روشن سازد. به هر حال نباید این کتاب مورد غفلت و بی‌توجهی قرار گیرد، زیرا نقش مهمی در روشن ساختن برخی پرسش‌ها و نقاط ابهام مطرح شده در کار دورکیم دارد.

پښتو ښکته علمون انسانی و مطالعات فرېښتی
پرتال جامع علمون انسانی